

NAŽALOST, TO NIJE BIO SAMO RUŽAN SAN... MOJ DOŽIVLJAJ RATA

LJUBICA GLIGOREVIĆ

Gradski muzej Vinkovci

56000 Vinkovci, Trg Republike 16

Niti sada nisam sasvim sigurna da li je sve to što se u protekloj godini dana dogodilo oko mene bila stvarnost - i da li uistinu i ja imam svoju ratnu priču!? Da li su sve te strahote, stradanja, razaranja, uništavanja, sva ta stravična događanja zaista bila moguća na kraju XX. stoljeća na ovim našim prostorima?

Život nije bajka, ali valjda bi svaki svjedok ove naše nesreće želio povjerovati da je to što se do prije nekoliko dana događalo oko nas u Vinkovcima (i još uvijek, nažalost događa drugima) bio samo ružan san!

Od druge polovice svibnja 1992. vinkovačko područje, postepeno i nestvarno postaje zonom mira. Nastupa lagana, ali ne zna se koliko sigurna pacifikacija ovih prostora. Ipak, već se živi i diše lakše, premda i dalje dosta nepovjerljivo, oprezno, nesigurno i neizvjesno.

Postajem i sama sretnija. Ulicom srećem puno ljudi - grad je živnuo kao u onom prijeratnom razdoblju. Odjednom su se svi vratili kućama, u svoj grad, osmjesi su na licima i optimizam. Djeca se ponovno razdragano (čini se i bezbrižno) igraju po gradskim četvrtima iako na svaki jači udarac ili pucanj naglo bježe s otvorenih prostora.

Još uvijek ne mogu vjerovati - sama imam vremena za lagano hodanje ulicom, obavljanje nužnih kućanskih poslova, čitanje, susret s prijateljima (čak i u večernjim satima) - konačno, ponovno imam mira za racionalno razmišljanje... Odjednom, nestala je ona mučnina u želucu koja se javljala ispaljivanjem prvoga projektila na grad i ona užasna slabost i pospanost koja se u najtežim trenucima javljala kao reakcija moga organizma da nestanem iz te okrutne stvarnosti.

Neke drage i poznate osobe srećem tek sada: "Živa glava - preživjeli smo...", to su prve riječi koje se u prolazu razmjenjuju. U doba samoga rata, jutarnji pozdrav je bio: "Bog, kako si? Još sam živ..."

A kažu, ne možeš preživjeti rat i iz njega izaći čitav! Ipak bivaš iznutra slomljen... Međutim, ponekad mi se čini da je to bila najokrutnija vježba hrabrosti i izdržljivosti - neki su se od nas možda čak i osnažili, ojačali...

Govoriti o ratu i iznositi svoje najneposrednije doživljaje činim prije svega po-

lazeći od činjenica: čovjek-humanist - etnolog - muzejski radnik - prva linija fronto-Vinkovci - 1991/1992. godina.

Prisjećam se srpnja mjeseca prošle godine: prvog razarajućeg projektila i nakon njega nekoliko drugih ispaljenih na Vinkovce iz 3 km udaljenih Mirkovaca, sela s pretežito srpskim stanovništvom, koje je samo predgrađe grada. Zar je tako nešto uopće moguće? Među građanima opća konsternacija, zgražanje... Na radnome mjestu, na ulici, svi govore samo o tome. To je bio prvi minobacački napad uopće izveden u Hrvatskoj na jedan grad. Nakon nekoliko dana napad se iznenada ponavlja: prvi ranjeni građani, prve pogođene zgrade, obiteljske kuće... Oko nas je pravo rušilaštvo, ali i nada da će biti zaustavljeno. Riječ rat stidljivo se izgovara. To je zaboga nemoguće, na kraju smo XX. stoljeća, valjda smo dovoljno civilizirani. Ovo su samo nesporazumi koji se svakim danom moraju riješiti. Sigurno svaki normalan čovjek u sebi nosi osudu ratnoga besmisla. Još je Erazmo Rotterdamski pisao o ratu kao o nečemu tako okrutnom da više pristaje divljim životinjama nego ljudima... nešto tako nepravedno da ga najbolje mogu voditi samo najgori razbojnici. Iako je naravno u povijesti bilo i otvorenih apologeta rata, kao što je Joseph M. Maistre za koga je "rat upravo božanstven", ili nacističkih teorija da je "rat najviši izraz rasne volje za životom".

Tada (srpnja 1991.), sigurno nitko nije mogao niti slutiti koje će razmjere imati ovaj apsurdni rat koji se vodi protiv Republike Hrvatske. Međutim, kako se opća situacija u drugoj polovici prošle godine svakim danom sve više pogoršavala, počela su stizati i upozorenja o zaštiti i čuvanju muzejske građe u ratnim uvjetima. S obzirom na neprilike na vinkovačkom području tijekom kolovoza, zaposleni djelatnici Gradskog muzeja Vinkovci iznad svega su se samoorganizirali. Došli su do stotinjak čvrstih drvenih sanduka koje je Hrvatska vojska sa streljivom zarobila od Jugo-vojske i u njih smo spakirali muzejsku građu najviše kategorije. Ostalo je pohranjeno na druga sigurna mjesta.

Tijekom kolovoza po cijelom su gradu užurbano ispred zgrada i obiteljskih kuća dovožene hrpe pijeska. Građani svih uzrasta (i žene i muškarci i djeca) organizirali su se pretežno slučajno, kako je tko nailazio, i uključivali u rad. Punjene su vreće, dobro nabijane i stavljane jedna pored druge kao čvrsta zaštita na podrumske perforacije. Tada mi se činilo da je opreznost nužna i da sve predradnje valja napraviti - ali rata ipak neće biti i sigurno nam sve to neće niti trebati! Nažalost, odbrojavani su dani zadnje nade i kakve-takve bezbrižnosti.

Početkom rujna prošle godine uslijedili su projektilima svih kalibara svakodnevnim, žestokim napadima na Vinkovce. Dan je zvučni znak opće opasnosti za koji do danas nije označen prestanak. Opća opasnost je trajala neprekidno do ožujka mjeseca ove godine, od kad je, prema potrebi, ponovno ponavljan zvučni znak. Prvi zračni napad i najteže bombardiranje u Hrvatskoj tada je izvršeno na Vinkovce. Grad je nesmiljeno bombardiran i iz zraka i sa zemlje. Uselili smo se u naše podrumne i skloništa iz kojih se danima nije moglo izaći. To su postali prostori za naš dnevni i noćni boravak. Svatko je improvizirao svoj kutak s najpotrebnijim osobnim stvarima i dalje ne shvaćajući što se

to sve zapravo oko nas zbiva. Odjednom ste bili okruženi susjedima s kojima ste se dotad jedva poznavali. Među nama su bila djeca (i mala beba) i više starijih osoba. Iznad svega su svi zburnjeni, zaprepašteni... Sa strahom i iščekivanjem pratimo zvuke projektila koji padaju na sve strane oko nas, pogađaju susjedne zgrade, našu zgradu, drugi prelijeću, pogađaju negdje dalje - sa svih strana odjekuje ogromna rušilačka jeka. Tako traje danima.

S radija se "hvataju" sve vijesti, svatko u podrumu ima svoj komentar i svatko želi da ovaj užas što prije prestane. Do stana jedva uspijevate otići. Najbrže obaviti najnužnije potrebe i ponovo se "sjuriti" u podrum. Najhrabriji trče do obližnje trgovine po najnužnije namirnice za sve u ulazu. Pokušavate telefonom čuti drage prijatelje, kolege s posla, javiti se rođacima. Od prijatelja doznajete tko je poginuo, tko ranjen, koja je zgrada izgorjela, koja pogođena, čija je kuća uništena. Mnogi vam se javljaju ostavljajući nove telefonske brojeve. Netko od njihovih susjeda preselio je telefon u podrum prepuštajući ga na korištenje svima drugima. Prijatelji su mi pričali kako su u podrumu zajednički organizirali spravljanje hrane, a ne samo razmjenjivanje i dijeljenje namirnica, kako je to bilo u mome podrumu. Stvarne su i različite anegdote, dosjetke... Za mnoge su to bila, stjecajem nesretnih okolnosti, nova prijateljstva i zajednička druženja kojih je prije rata svakako nedostajalo. Kolega etnolog Zvonimir Toldi iz muzeja u Slavonskom Brodu često naziva telefonom, zanima se kako je ni sam ne shvaćajući sav taj kaos. Preko njege, nakon više dana, uspijevam poslati poruku majci u Bosnu da sam živa...

Vinkovci su svakim danom doživljavali ogromna razaranja. Stradali su svi vitalni objekti. Izgorjela je do temelja Gradska knjižnica s fundusom od oko 86.000 knjiga, razorena je Crkva Sv. Euzebija i Poliona, spaljen Župni dvor. Uništen je Općinski sud, teško su oštećene mnoge gradske javne zgrade. Razoreno je oko 13.000 stambenih objekata. Štete u vinkovačkom gospodarstvu su ogromne i još uvijek neprocjenjive. Mnoga industrijska postrojenja ne rade. Obustavljeni su poljoprivredni radovi. Od ukupno 39 sela na području općine Vinkovci, agresor je okupirao 26, prognao stanovnike Hrvate i Mađare, opljačkani su i spaljeni njihovi domovi. Zločini nad civilnim stanovništvom još nisu u potpunosti rasvijetljeni.

Zgrada Muzeja dobila je više izravnih pogodaka, nasreću projektilima manje razorne moći. Na samom početku rata na zgradama Muzeja i Galerije, spomenicima kulture nulte kategorije, udarcima krhotina znatno su oštećena pročelja, oštećeni su mnogi crijepovi i popucala sva stakla... Nakon višegodišnje temeljite sanacije kasnobarokna zgrada Gradskog muzeja, po svim prijeratnim procjenama, trebala je krajem 1991. godine biti ponovno u uporabi.

Osjećala sam da je svaki čovjek - čovjek humanist, duboko nesretan zbog bezbrojnih i prevelikih ljudskih tragedija, ogromne materijalne štete, izgubljena mira, prekinute dječje i nestale sve druge radosti. Da je duboko nesretan zbog nesigurnosti i neizvjesnosti koja nas okružuje. Željela sam povjerovati da je to što se događalo oko nas samo ružan san! Užasan je osjećaj biti bespomoćan u toj ogromnoj destrukciji, a pitala

sam se, svojom skromnom konstruktivnošću, što pokrenuti da se zaustavi rat? RAT KOJI NIKADA NIJE SMIO NITI POČETI! Ostajala sam zbunjena, duboko nesretna, izgubljena i nijema - jer nisam imala načina kako izraziti svoje najdublje žaljenje za sve što se događalo oko nas. Kako izraziti najdublje poštovanje svim stradalnicima u toliko puta rečenom bezumnom i besmislenom ratu - u kome smo svi gubitnici?! Odjednom je u mom okruženju bilo toliko razorenih obitelji, razrušenih domova, sve veći i veći broj izbjeglica i prognanika. Bila je to naša zajednička tragedija jer teško je stupnjevati pojedinačne nesreće kad se zna da je ratni val zahvatio sve podjednako. Izgledalo je da je javnost u svoj toj grubosti i brutalnosti s vremenom postajala manje osjetljivom.

U jeku rata, kada su prilike dopustile, muzejsko-galerijska građa najviše kategorije, kompletna dokumentacija i raritetni knjižni fond evakuirani su izvan Vinkovaca - u sigurnije područje Hrvatske, gdje će ostati sve dok opće procjene ne budu ukazivale na siguran povratak. U najžešćem razdoblju naša djelatnost nije imala radnu obvezu. Osjećala sam se beskorisnom u podrumu. Pokušavala sam i sama uključiti svoje umne, stručne i fizičke sposobnosti u obranu Republike Hrvatske. Pisala sam različite tekstove za lokalnu radio-stanicu, i novine, "hvatala" priliku da između granata otrčim do njihovih podrumskih prostorija - nudila svoje glasovne sposobnosti u dežurstvima, (s obzirom na malobrojnost zaposlenih i njihov teški danonoćni rad), nudila svoju pomoć Crvenom križu...

Do sarajevskog primirja Vinkovci su kontinuirano iz dana u dan žestoko razarani. Vinkovčani su se plašili da im je namijenjena sudbina Vukovara. Radile su samo vitalne gradske službe. Mnogi građani su napustili grad teško podnoseći sav užas i stravičnost života na prvoj liniji fronte. Vinkovci su po strukturi stanovništva krajem 1991. prije svega bili grad uniformiranih hrabrih branitelja. Od tada popisanih 9.000 stanovnika, bilo je 8.000 branitelja. Od civilnih osoba (osim onih koji su radili u vitalnim gradskim službama) ostali su samo oni koji zaista nisu imali kamo otići, ili zato nisu imali snage - prije svega starije osobe.

Moji prijatelji, kolegice s posla, napustili su grad. Otišli su u okolna mirna sela, u Zagreb, na more, u inozemstvo... Grad je bivao sve više razrušen i sablasno pust.

Rat je izvor različitih strahova, često produktivnih, ali i kontraproduktivnih. Već se znalo da u našem ratnom, kriznom okruženju - svatko tko "drži do sebe" ima nekakvu cijev pri ruci... Uz sav užas od smrtonosnih projektila počele su i svakodnevne provale u stanove "opravdane" uniformom ili izbjeglištvom. Bilo je, nažalost, i onih koji su odlučili "materijalizirati" vlastitu žrtvu što više, a drugima - kako bude! Imala sam priliku, izvući se automobilom iz grada i krenuti put Mađarske. Nadala sam se najduže tjedan dana - uveliko se govorilo o mogućim primirjima, dolasku plavih kaciga, konačnom prestanku rata...

Podnoseći sav užas i strahote života na prvoj liniji fronte, svima nam je prije svega razarana duša. Nakon toga užasa putovati Mađarskom i upoznavati tu lijepu zemlju bilo je nestvarno, ali božanstveno. Prisjetila sam se ljeta i nepotrošenog godišnjeg odmora. U prosincu biti na Balatonu, upijati ljepotu nedirnuta prirodnog okoliša,

upoznavati staromađarsku tradicijsku arhitekturu, obilaziti bezbrojne etno-parkove različitih suvremenih namjena, gradove muzeje - Nagy Kanyizsu, Szekesfehervár, Budimpeštu... Upoznavanje marljivog mađarskog stanovništva, uključivanje u tipičan mađarski život, kao i pokušaj učenja jezika - širilo je spoznaje i obogaćivalo duhovnost. Ali sve to uz svakovečernje slušanje vijesti iz domovine na valovima Hrvatskog radija, postaje Zagreb i iščekivanje povoljnih vijesti za već sutrašnji povratak. Bilo je korisno i dragocjeno kontaktirati s kolegom etnologom, mađarskim Hrvatom dr. Đurom Šarošcem iz Muzeja u Mohaču, razgovarati o našim izbjeglicama kojih je u prosincu 1991. tamo bilo oko 45.000, pokušavati zajedno istraživati...

Konačno je početkom siječnja došlo do sarajevskog primirja i ja sam se odmah vratila u Vinkovce. Rijetki građani, iscrpljeni i blijedi, tek su izašli iz podruma i skloništa. Hodali smo po sablasnom gradu, uništenom, razorenom, spaljenom ne vjerujući svojim očima dokle sežu granice vandalskog bezumlja. Unatoč svemu tome Vinkovci su, nasreću, za agresora ostali neosvojivi među simbolima hrvatske tragedije i hrabrog otpora - i dalje ponosni i dostojanstveni!

Život se polako vraćao u grad. Vraćali su se i najhrabriji ili najnestrpljiviji građani. Počinje se vjerovati u posljednje primirje. Čini se da ima nade za mir. Grad postaje velika radionica. Obavlja se veliko spremanje, čiste se ulice i dvorišta puna razbacanih komada žbuke, razbijenih crijepova, stakla, pokušavaju se popraviti krovovi... Jednostavno, pokušava se živjeti normalno - premda je to i dalje život na prvoj liniji bojišta. Mnoge djelatnosti nastoje okupiti radnike, osposobiti urede za rad, početi s radom.

Nakon dužeg izbjeglištva žena iz grada, muškarci se šale, kažu "u ovom našem kriznom području Hrvati izgubili slobodu, stigle žene kući!" Čuju se i prvi vicevi...

Međutim, naročito je prisutna etnička distanca. U suživot se teško vjeruje. Pogotovo stanovnici privremeno okupiranih sela, koji su cijeli svoj život "ponijeli" u jednoj vrećici i prognani iz svojih domova. Kad se vrate, ne nadaju se da će naći nešto drugo osim zgarišta. Ima i onih koji misle da su počinitelji svih zlodjela na ovim prostorima posebna nacija koja se zove zločinačka.

Nažalost, ubrzo su počela kršenja sarajevskog primirja. Napadi su bili kratki, iznenadni, ali siloviti, vrlo precizni, razorni i smrtonosni. Ponovno su snažno razarani Vinkovci i Nuštar, sada naročito sa sjevera iz okupiranoga sela Cerić, iz Pačetina, Markušice, Gaboša i Ostrova. Izbacivanje projektila iz haubica i višecijevnih bacača raketa, tako je silovito da se čuje odmah i ako prelijeće iznad vaše zgrade i pogađa neki drugi cilj, ako donosi drugima nesreću - u vama stvara izvjesno olakšanje zbog osobne agonije koju ste proživljavali. Tako se u Vinkovcima ponovno živi, ali sada i redovito radi u vrlo teškim, gotovo nemogućim uvjetima. Razorni i smrtonosni projektili, nažalost, ponovno su naša stvarnost, ali i način života. Od početka rata do polovice svibnja na grad ih je palo oko 60.000 različite razorne moći (usporedbe radi, grad ima, ili je prije rata imao 35.290 stanovnika). Svaki izlazak na ulicu je neizvjestan i pogibeljan. Često sam pod obaveznim večernjim zamračenjima, dok vani padaju projektili, bila prinuđena pisati raz-

ličite izvještaje opće muzejske naravi i druge stručne tekstove - najčešće u kupaonici svoga stana, ili u predsoblju, kao najzatvorenijim i "najsigurnijim" prostorijama. Osim toga, jednostavno nema uvijek snage za odlazak u podrum, osim kad je žestina napada izraženija i vaša nemoć naglašenija. Čak se počinjete miriti s tim "što će biti - bit će". Ipak iz nužne opreznosti ulazni hodnik stana donedavna mi je bio spavaonica.

Oblavljam svakodnevno i temeljito fotografiranje razorenih Vinkovaca obilazeći različite dijelove grada i vjerujući u sreću, jer mi se činilo da će preživjeti samo oni koji za to budu imali sreće. Očito nekim slučajem nisam dobila službenu državnu muzejsku iskaznicu, što mi stvara dodatne poteškoće i napore u radu. Bilježenje kamerom prvi puta nije zadovoljstvo - to je obveza zbog brutalnosti učinjenih nad ovim gradom, njegovom spomeničkom baštinom, gospodarskim objektima, prirodnim okolišem... to je sada neprestano zgražanje kamerom. Snimljeno je oko 1000 negativna, što, nažalost, još uvijek dopunjavam novim fotografijama. U neke rubne gradske zone još uvijek nije moguće ući i fotografirati. Nadam se da ću uskoro moći ući i u trenutačno okupirana sela u kojima sam proteklih godina fotografirala svu ljepotu tradicijske stambene i gospodarske arhitekture. Prisutna je velika bojazan na što ćemo naići sada i da li će jedino naše ranije fotografije svjedočiti o toj ljepoti. A što je s bogatom pokretnom materijalnom kulturom kad znamo da je gotovo svaka šokačka kuća bila svojevrsni obiteljski mali etnografski muzej...?

Istodobno - možda tek sada svi postajemo svjesnijima naglašene uloge muzeja u ratnim uvjetima. Sad kad je očito da je ratnom agresijom na Hrvatsku na najbrutalniji način na udaru spomenička baština. Svi osjećamo svojevrsni rat protiv kulturne baštine, tog najprepoznatljivijeg obilježja kulturnog identiteta hrvatskoga naroda.

Ovogodišnji Međunarodni dan muzeja, prema odluci Muzejskog internacionalnog komiteta, obilježavan je u svibnju na temu MUZEJI I OKOLIŠ. Vinkovci su, nažalost, u proteklom ratnom razdoblju jedna sredina gdje su Muzej i njegov prirodni i društveni okoliš predstavljali neraskidivu vezu, ali u onom egzistencijalnom smislu - u borbi za opstanak, postojanje, očuvanje, u borbi za život!

Unatoč svemu Muzej u Vinkovcima se na svoj način u okvirima svoje djelatnosti suprotstavljao cijelo vrijeme rata monstruoznim nakanama agresora. Učinjeni su veliki napori i uspjelo se prikupiti dosta muzejske građe recentne povijesti Republike Hrvatske (foto i video dokumentacija, različiti ratni muzejski artefakti, arhivska građa, plakati, raznolika ratna nakladna izdanja, likovna djela...) Sav prikupljeni materijal bit će dragocjen za doskorašnju sveobuhvatnu izložbu o ratnim razaranjima na vinkovačkom području - za koju bismo zasigurno bili sretni da je nikada i nigdje nismo morali pokazivati. Uz plakat koji je izdao Muzej kao svojevrsni krik, *SPASIMO PROŠLOST ZBOG BUDUĆNOSTI*, izdane su dvije zbirke razglednica ratnih Vinkovaca i ratni foto album - o stradanju grada i razrušenim spomenicima kulture i gospodarskim objektima.

Gradski muzej Vinkovci namjeravao je, da su opći uvjeti dopuštali, u suradnji s Hrvatskim etnološkim društvom u svome gradu organizirati skup *RAT OČIMA ETNOLOGA*. Tako bi i šira stručna javnost zorno mogla vidjeti stradanje jednog grada i njego-

vu razrušenu okolicu - grada koji se u ovom nametnutom okupacijskom ratu protiv Republike Hrvatske nasreću uspije obraniti!

Moj prijeratni dolazak u Zagreb trajao je - putujući vlakom, nešto više od dva sata. Dolazeći sada putujem vlakom nepunih osam sati. Uviđam da iz vlaka stalno promatram kuće, krovove, upijam, divim se kako su cijele, neporušene, dotjerane. Za mene neki drugi, ljepši i sretniji svijet! A Nuštar pored Vinkovaca - nešto je sasvim drugo. To je mjesto velike ljudske tragedije. Svaki čovjek, svaka kuća je drama za sebe. Mogla sam se pomicati samo metar po metar i fotografirati užas - mjesta gdje su nekad bile kuće. U glavnoj ulici, sada nazvanoj Križni put - nema čitave kuće. Ostali su samo visoki goli dimnjaci. Iz nekih kuća, ili ispod ruševina - s ulice vidite namještaj, razvučenu odjeću, razbacano pokućstvo... Uspoređujući fotografije iz 1984. godine, kad sam fotografirala tradicijsku arhitekturu Nuštra, jedva prepoznajem neke kuće... Za Duhove je *kirbaj* u Nuštru. *Kirbaj* je bio i ove godine. Mnoge obitelji su se vratile na zgarišta. Imale su i goste (ili samo znatiželjnike), premda nije bilo *šatri*, ali su u razrušenoj crkvi iz sredine prošloga stoljeća održane i mise. Prisjećam se kako su mnoge naše i inozemne kulturne delegacije obišle Vinkovce i Nuštar želeći dati svoja mišljenja, napraviti analize i prijedloge obnove, možda preuzeti i patronat za neke spomenike kulture.

U pomanjkanju zaposlenog stručnog kadra obavljam različite prioritetne i egzistencijalne muzejske poslove nametnute ratom. Za suvremenu kulturu u sklopu svakodnevice i njezine pojave izazvane ili povezane s ratom i etnološke analize, nisam imala vremena. Pojave sam sretala, sudjelovala u njima, prepoznavala ih, zapažala, ponešto i zabilježila.

Sad razmišljam kako smo tijekom rata zapravo svi bili sportski odjeveni. I žene i starice koje nikada nisu nosile hlače, bile su u njima ili u trenerkama.

Iako su svi branitelji nosili maskirne uniforme, ipak su se razlikovali po mnogim detaljima: po vrstama kapa, bojama bereta, bojama šešira i ukrasima na njima, vrstama obuće, mjestu nošenja križa, krunice... Sada kad je puno više civila na ulici, kad su mnogi skinuli maskirne uniforme, nosi se samo po jedan maskirni odjevni predmet (kapa, majica, jakna, hlače, ili žene - samo u suknji od maskirnoga platna, pa i u čitavom kostimu). Uz takvu polucivilnu odjeću mnogi muškarci i dalje nose puške - izgleda da se ipak teško mogu odvojiti od njih. Razmišljam kako bi bilo zanimljivo znati koliko je masovno redovito nošenje oružja (pištolja). Za mnoge muškarce znam, čak ih i žene nose u svojim torbicama. Oni koji ništa ne nose, nose barem maskirnu vrećicu. Djeca su naročito pod "maskirnim" utjecajima. Njihove igre su povezane s ratom, međusobno "ratuju" (teško netko pristaje biti četnik ili jugo-vojnici), komentiraju događaje svojih očeva s bojišta, pokazuju ekskluzivnost i nadmetanja u priči. Prisjećam se reakcija nekih mojih susjeda u posljednje vrijeme kad bi krenuo teški artiljerijski vatromet na grad. Njihovog puštanja žestoke glazbe do kraja, ili, u drugih - suvremenih ratnih pjesama, ili moja reakcija - sjedenje u kutu hodnika i "hvatanja" križaljke... Znači, u borbi protiv užasa, nakon svega preživljenog i pomoći samome sebi, ako ništa drugo, prisutno je izvjesno ignoriranje i neki drugi angažman. Neki su se redovito opijali i tako postajali "dovoljno" hrabrima...

Razmišljam o prognanicima iz vinkovačkih sela koji su se uselili u mnoge zgrade u gradu zajedno sa svojim mačićima. U mom ulazu mačka se čak i omacila. Neki stari susjedi imaju razumijevanja, drugi ne. Pokušavam biti ravnodušna (i možda mi baš zato mačići redovito ostavljaju svoj izmet na otirač ispred vrata). Mnogi pokušavaju biti tolerantnima prema seoskoj djeci i njihovoj buci na stubištima ili nekim novodoseljenim obiteljima i njihovom drugačijem osjećaju za opću čistoću - po unutrašnjim prostorima zgrade, u vezi s odlaganjem smeća pored kontejnera...

Prisjećam se mnogih zanimljivih detalja. Od ovoga rata i grmljavina je nekako drugačija. Osim toga bivate nesigurnima da li je to grmljavina ili artiljerijska kanonada, a ponekad je to i sračunati spoj.

Razmišljam o poslijeratnoj revitalizaciji. Bez obzira na sva planska, dugoročna i stručna mišljenja, kako bi bilo plemenito i ohrabrujuće za svaku obitelj u našim slavonskim selima koja je ostala bez doma (a potreban joj je nužni krov nad glavom), da joj bude poklonjena ona reklamirana "Industrogradnjina" slavonska kuća i, naravno, detektori za otkrivanje mina...

Rat je donio nova iskustva i spoznaje. I sad sam shvatila da je čovjekov život razdoblje velike kušnje. Ako u sklopu tog malog i malo radosnog života doživimo rat i sva ratna razaranja i stradanja, onda smo sigurno na leđini velikih iskušenja. To je tek raskrižje koje nas odvodi u jednom ili drugom smjeru. Na kušnji su istinske želje, ljubavi, hrabrosti, slabosti, prosudbe, marljivosti, nastojanja i sve one kategorije koje okružuju čovjeka i čine njega i njegov duhovni sustav. Nesretni zbog rata koji nas okružuje, svih stradanja i razaranja oko nas, koliko smo puta mi u Vinkovcima bili zahvalni što imamo kruha, vode, struje, što vlakovi i autobusi ipak voze, što ipak rade telefoni, dolaze i odlaze pisma... A iza svega stoji nečiji rad i iznad svega ljudska nastojanja, prije svega hrabrih anonimnih ljudi koji su to radili pod kanonadom granata svih kalibara podnoseći sav užas i stravičnost života na prvoj liniji fronte. Mnogima su razorene obitelji, razrušeni domovi... I danas su sa osmijehom i velikom nadom u budućnost. Samo oni znaju kako su izdržali!

Osjećam prema svima njima veliko poštovanje i divljenje!